

професійними вміннями здійснювати оцінювання та відповідати за проведення оцінки ефективності соціальної роботи.

Підготовку працівників, котрі відповідають за проведення оцінювання в державній соціальній службі, здійснює Державна соціальна служба у справах сім'ї, дітей та молоді чи інша організація, якій ДСС замовляє цю роботу.

Що стосується організаційного забезпечення оцінки професійної компетентності спеціалістів у сфері соціальної роботи, то процес забезпечення оцінки професійної компетентності спеціалістів у сфері соціальної роботи здійснюється у чотири етапи:

- розробка навчальних та методичних посібників для працівників ЦССМ з усіх напрямів та видів соціальної роботи;

- забезпечити навчальними та методичними посібниками всі державні соціальні служби у справах, сім'ї, дітей та молоді;

- створення можливостей для підготовки та перепідготовки фахівців соціальних служб і спеціалізованих центрів (очні, заочні, дистанційні та інші форми навчання);

- постійна оцінки професійної компетентності спеціалістів у сфері соціальної роботи здійснюється (очна та з допомогою ІНТЕРНЕТ).

Отже, організація науково-методичного забезпечення організації оцінки ефективності соціальної роботи і Україні вперше дозволяє у комплексі здійснити аналіз діяльності соціальних інститутів і соціальних працівників. Це, безперечно, викликає необхідність створення пакету методів і методик надання соціальних послуг, спеціально орієнтованих на соціальну сферу і на різні категорії клієнтів. Все це в цілому має бути організовано на наукових засадах і правових нормах.

А н н о т а ц и я

Впервые в Украине авторы представили свое видение возможных подходов к оцениванию эффективности социальной работы, которое осуществляется по двум направлениям: оценка эффективности конкретных социальных проектов и оценка профессиональной компетентности социального работника.

***Ковчина І.М.
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова***

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ПО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В СІМ'Ї

Розвиток нових соціально-економічних відносин в Україні потребує спеціалістів у різних сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі фахівців – соціальних педагогів, здатних виконувати соціально-правову

діяльність у будь-якому соціальному інституті.

Завдання нашого уряду, педагогічної освіти зробити щасливим всіх дітей, насамперед дати будь-якій дитині сім'ю, увести її до сімейного середовища. Конвенція ООН про права дитини, прийнята 1989 р. і ратифікована Україною у 1991 р., наголошує, що дитині для повного та емоційно комфортного розвитку найкраще зростати в сім'ї, в атмосфері щастя, любові та взаєморозуміння. Саме в таких умовах дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі усвідомлення і сприйняття вищих гуманістичних ідеалів, вищих моральних цінностей [10]. Кожна сім'я – це окремий світ, який наповнюється своїми радощами, турботами, проблемами. Є проблеми, видимі для оточуючих, і невидимі, що часто значно глибші, болісні. За будь-яких проблемних ситуацій (видимих, невидимих, реальних і надуманих) людині може здаватися, що їй найважче. Такі сімейні проблеми, проблеми дітей у сім'ях можуть вирішувати соціальні педагоги – фахівці із соціально-правового захисту особистості.

Метою даної статті є виявлення та характеристика основних напрямків роботи соціального педагога по соціально-правовій діяльності із сім'єю.

Даним питанням в Україні займаються Г. В. Васянович, А. Й. Капська, Н. О. Ткачова.

Звичайно, першими вихователями для дитини, стають її батьки, а першим сімейним вихованням – їхні взаємини. Уже на початку свого життя дитина підсвідомо фіксує характер стосунків батьків, причому не зовнішній, показний, а внутрішній, суттєвий, якого самі батьки часто не усвідомлюють. Характер взаємин батьків може допомагати формуванню у дитини внутрішньої сили, волі до життя, до подолання перешкод, а може, навпаки, зробити її беззахисною перед життєвим випробуванням та труднощами [18, 144]. Коли дитина маленька, для її розвитку надзвичайно важливою є турбота про неї дорослих. Та, підростаючи, дитині необхідно навчитися жити в світі самостійно, самостійно виконувати свої обов'язки і, отже, самостійно реалізовувати або захищати свої права.

Підвищенню соціальної відповідальності сім'ї за правове виховання дитини в сучасних умовах сприяють тенденції розбудови громадянського суспільства, значною мірою суперечливі, але з чіткими ознаками потягу до джерел духовності та одвічних цінностей, в яких завжди зосереджується відчуття стабільності і захищеності; зміщення переваг виховання із суспільних закладів у сім'ю, родину; потреба суспільства в активних, ініціативних, творчих, працьовитих, високоморальних і відповідальних поколіннях молоді, яким належить майбутнє [16, 22-23]. Розділ IV Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-1005 рр. статтею

51 передбачено “Сприяти побудові необхідних умов для проживання та виховання дітей у сім’ях, які виключали б несприятливе побутове оточення, від’ємний вплив антигромадських елементів, забезпечували кримінальну відповідальності батьків за несприятливе виховання, освіту та розвиток дітей” [9]. Яким би не було виховання дитини у родині, воно дає певну уяву про сімейні стосунки, соціальні ролі батька та матері. Зовсім по-іншому відбувається становлення особистості вихованців інтернатних закладів, у яких немає зв’язку із сім’єю. Специфічні умови життєдіяльності в інтернаті впливають на формування дитячої особистості. Вже через рік перебування в інтернаті дитина оволодіває характерними звичками, зумовленими особливими умовами утримання та виховання в закритому закладі, які, на жаль, у подальшому важко піддаються корекції [12, 27]. Тому сьогодні, уряд намагається сприяти усиновленню та передачі найбільшій кількості дітей у сім’ї, де їх навчать первинним соціально-правовим обов’язкам.

Основним завданням держави є захист прав дітей. Першочерговими напрямками є: забезпечення пріоритетного права проживання дитини у сім’ї, незалежно від її соціального статусу, соціальна реабілітація дітей, що опинилися у важкій життєвій ситуації, профілактика негативних соціальних явищ (безнаглядність, розпад сімей, народження дітей з обмеженими можливостями). Сімейні служби працюють і над проблемами розвитку позитивних соціальних явищ: стабільності сімейно-шлюбних відносин, розвитку духовного світу сім’ї, заснованому на загальнолюдських цінностях.

За міжнародними документами батьки мають першочергове право на виховання своїх дітей. Цей принцип відображено в статті 26 Декларації ООН з прав людини. Він характерний для більшості суспільних систем і культур. Права та обов’язки батьків – забезпечити достойний рівень життя дитини, її фізичний, інтелектуальний і духовний розвиток, зафіксовані в Конвенції ООН з прав дитини. Суть цих положень в тім, що саме батьки несуть відповідальність за здоров’я, розвиток і благополуччя дітей. На цьому наголошує й основний закон нашої держави – Конституція України [18, 95]. У дітей, чиї батьки фактично не займаються їх вихованням, ведуть аморальний спосіб життя, деформуються соціальні орієнтири, порушуються духовні, пізнавальні, естетичні потреби, спостерігаються розлади фізичного та психічного здоров’я. На прикладі батьків у дитини можуть розвинути асоціальні установки [12, 27]. Сімейний мікроклімат позначається на розвитку дитини. За ствердженням відомого психіатра М. І. Буянова [2], дитина з раннього віку повинна отримувати від батьків достатню кількість специфічної інформації у вигляді міміки, жестів, рухів, інтонації, голосу, пози, зовнішності тощо. Коли ця інформація позитивна, дитина відчуває

аналогічний, емоційно-психологічний стан – це її реакція на посмішку матері, на її ласкавий голос. У разі систематичного недостатнього емоційного впливу, відсутності батьківської любові діти виростають неспокійними, роздратованими, важко пристосовуються до нових умов, з нестійкою поведінкою [3, 7], що позначається у майбутньому на житті молодшої людини.

Сьогодні в Україні існують різноманітні види та форми соціально-правової допомоги сім'ї та захисту прав дітей. Одна з них – термінова соціальна допомога, термінове вилучення із сім'ї дітей, що піддалися жорстокому насиллю з боку дорослих. Інший вид соціальної діяльності направлений на надання стабільної допомоги сім'ї – це консультування, надання допомоги психологом, юристом, у необхідних випадках – допомога грошима, одягом та взуттям. Ще один вид діяльності – робота, що орієнтована на стабілізацію сімейних зв'язків. Це нормалізація відносин між подружжям, між батьками та дітьми, а також їх взаємовідносини із оточуючими. Робота із важкими сім'ями включає діагностику сімейної ситуації, вияв зв'язків дитини, батьків та жінки-матері. Робота із конфліктною сім'єю включає доскональне вивчення дійсної сімейної проблеми, про яку члени сім'ї мають неправильну уяву, допомога консультування про різні аспекти взаємовідносин, у тому числі – соціально-правових.

Проте сучасна українська сім'я не реалізує всебічно соціальний правовиховний потенціал і це залежить від багатьох чинників суспільного, передусім, економічного життя, позначених як позитивними, так і негативними тенденціями. Ця особливість зумовлює необхідність детального аналізу тенденцій, можливостей та обмежень щодо реалізації право-виховного потенціалу української родини та забезпечення розвитку особистості дитини в сучасних умовах. Тому вивчення соціально-економічної, психолого-педагогічної та правозахисної ситуації у процесі сімейного виховання дітей в умовах сьогодення має стати підґрунтям подальшого формування та розвитку державної політики у сфері виховання [16; 23], а також стати пріоритетним напрямком у правовій підготовці фахівців соціально-педагогічної діяльності.

Така увага до проблеми сімейного правовиховання пояснюється тим, що вона є найголовнішою в моральному й культурному житті суспільства, оскільки відродження нації розпочинається з родини, формування особистості, психічного і фізичного здоров'я дітей раннього та дошкільного віку. Батьки і діти є підсистемами сім'ї, а сім'я – підсистемою суспільства, її окремим компонентом. Вона взаємодіє з різними соціальними інститутами, залежна від держави й тієї політики, що проводиться в країні стосовно сім'ї

і виховання дітей [18; 95]. Отже, проблему правовиховання дітей у сучасній сім'ї необхідно розглядати у тісному взаємозв'язку з іншими проблемами та пов'язувати із соціальним аспектом навчання дітей своїм правам та обов'язкам, що дасть змогу зрозуміти зумовленість різних соціально-суспільних процесів та усвідомити їхні масштаби й актуальність.

Змістом виховання у дітей правильного відношення до свої прав та обов'язків в сучасній українській родині має стати інтегрована національна та загальнолюдська гуманістична культура людей в соціальному українському просторі. Зміст виховання правам та обов'язкам має відображати й утверджувати в свідомості і діяльності дітей найвищі національні та духовні, гуманістичні, морально-етичні, естетичні, фізичні, громадянські і трудові ціннісні орієнтації та практичну діяльність сучасної української сім'ї в умовах становлення й утвердження національної педагогіки та освіти в умовах незалежної держави [16; 24].

Постійні матеріальні нестатки, відсутність упевненості дорослих у завтрашньому дні призводить до психологічної напруги, міжособистісних конфліктів, деформації сімейних стосунків. Нездорова емоційна атмосфера у сім'ї, конфліктність її членів несприятливо позначається на психіці дітей, які виховуються у таких умовах, їх соціальній адаптації, призводить до заперечення дитиною сімейних цінностей і відчуження її від сім'ї. У таких ситуаціях дитина краще почувається на вулиці, ніж вдома [15; 62], де їй подобається "підтримка" друзів.

За даними опитування клієнтів Центрів ССМ, 16% дітей і підлітків не мають батьківських сімей і проживають, як правило, у сім'ях родичів, 58% проживають в асоціальних сім'ях, 26% – із нормальних сімей. Більшість клієнтів центрів мають складні взаємини у сім'ї, негативні приклади членів сім'ї [там само, 71-72]. Робота із сім'ями важлива на всіх стадіях роботи з дітьми, які потрапили у складну життєву ситуацію. Правозахисна соціально-педагогічна робота із сім'єю припускає співробітництво з усіма членами родини. Робота із сім'єю може бути побудована з використанням різних технологій, вона спрямована, у першу чергу, на розв'язання проблем дитини [там само, 84]. Дитячі проблеми можна і потрібно розв'язувати швидко, оскільки дитина, що втягнулася у прояв неправомірної поведінки, знайшла друзів з вулиці, яких не знають батьки, може пристосуватися до нових друзів і робити все можливе, щоб "сподобатись" їм (наприклад, вкрасти у батьків гроші для відвідування комп'ютерного залу або залу з ігровими автоматами).

Є думка, що багато вчинків дітей відповідають батьківським поглядам і підходам, часом навіть таким, які батьки намагаються приховати. Діти, особливо дошкільного віку, уважно спостерігають та інстинктивно

наслідують поведінку дорослих. Тому не варто очікувати від дитини, що вона буде доброю до людей, коли її батьки ставляться до них упереджено, з неприязню; неможливо виховати дітей чесними, якщо навчати їх брехати (наприклад, говорити небажаному гостю, що батьків немає вдома). Діти миттєво помічають розходження між тим, що говорять і що роблять їхні батьки. І коли настає час їм самим вибирати той чи інший спосіб поведінки, то вони, як правило, ігнорують настанови, віддаючи перевагу наслідуванню прикладів [18, 103].

Сучасні дослідження вказують на значні зміни у взаєминах батьків і дітей, зниження активної ролі сім'ї як у формуванні моральних якостей дитини, так і протистоянні негативним впливам зовнішнього середовища: зростання невротичних захворювань серед учнів молодшого шкільного віку; вагомість дорослого як партнера у спілкуванні для дітей швидко зростає від першого до третього класу. Негативним на сьогодні є і те, що у дитячому середовищі почалась диференціація за ознакою моральних настанов сім'ї. Вже у початкових класах мають перевагу об'єднання у групи не за інтересами, як було раніше, і згідно з моральними орієнтирами. У вчинках дітей вже наприкінці другого класу чітко визначається позиція по відношенню до того, хто їх очолює. Вона з'являється під впливом значущого, внутрішньо прийнятого партнера, яким у першу чергу може бути або вчитель, або батьки [11, 3-4].

Нам імпонує практична діяльність Центру позашкільної роботи Святошинського району, у рамках якої діє молодіжна асоціація "Нова генерація лідерів". За три роки діяльності асоціації вдалося завоювати довіру до себе. Вона і тому, що в творчих програмах асоціації навчається учнівська молодь з багатьох загальноосвітніх шкіл району, і в постійній та дієвій увазі до асоціації адміністрації Центру, науковців, соціальних партнерів, і, нарешті, в таких знаках суспільного визнання, як призові місця у всеукраїнських конкурсах "Служіння заради миру", "Я – громадянин", "Твої права", участі у всеукраїнському самміті Організації Об'єднаних Націй – 2004. Набір моделей діяльності в асоціації різноманітний, серед них: реалізація тренінгових програм "Лідерство – запорука успіху", "Мистецтво спілкування", "Молодь управляє конфліктом", "Знаємо та реалізуємо свої права", "Бути здоровим – престижно", "Культури миру, толерантності"; впровадження соціально значущих проектів "Скажи волонтерству: "Так!", "Партнерство асоціації", "Запобігання торгівлі людьми", "Тепло наших сердець – дітям притулку", "Твоя корисна справа для громади", "Портфоліо досягнень"; проведення в клубі "Точка зору" дебатів "Демократія повинна починатися зі школи", "Здоровий спосіб життя: ідеальна норма чи недосяжний ідеал", "Ранні шлюби: за і проти",

“Бути суспільно активним: за і проти”. На часі створення Європейського клубу, інтерактивного театру, проведення форуму “Соціальне партнерство – механізм розвитку асоціації” [1].

У Святошинському районі м. Києва щорічно проводиться концерт районного фестивалю дитячої творчості “Таланти твої, Україно” серед вихованців навчально-виховних закладів. Зворушливо бачити святошинську малечу, яка йшла, тримаючись за руку батьків, бабусь чи вихователів, складати свій серйозний іспит на затишній сцені школи мистецтв [там само].

Нами поняття сім’я асоціюється із поняттям безпечної території, на якій відчуваєш себе комфортно та спокійно, де панують любов та злагода, де можна сховатися від погроз оточуючого середовища. Але життя показує, що реальна ситуація у сім’ї може бути далекою від цієї іділії. Сім’я може бути і місцем трагедій, жорстокого насилля. Воно може бути направлене проти одного із членів сім’ї, найслабшого. За даними УМВС України, наприклад, у Дніпропетровській області протягом 10 місяців 2001 року на побутовому ґрунті було скоєно 510 важких злочинів [6; 3]. Вибухи насильства у сім’ї катастрофічно впливають на дітей. Діти у таких сім’ях починають сприймати насилля як норму поведінки та, що є найвірогіднішим, будуть відтворювати подібну поведінку у своїй сім’ї. У дітей, які виховуватимуться в умовах насилля, як правило, занижена самооцінка, підвищена імпульсивність, вони не вміють відкладати виконання власних побажань – тобто вони не становляться соціально зрілими та відповідальними особистостями. У таких дітей підвищений ризик стати алкоголіками, наркоманами, злочинцями. Домашнє насильство є однією із причин появи бездомних, наркоманів, призводить до підвищення кількості безробітних [там само, 23-24]. Розділ IV Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-1005 рр. передбачено “Гарантувати своєчасне виявлення неблагополучних сімей, їх облік та систематичні перевірки умов перебування та виховання у них неповнолітніх, надання таким сім’ям цілеспрямованої допомоги” [9].

Підростаючи, дитина все більше стає здатною активно та самостійно освоювати світ і за межами батьківського дому, віддаляючись від комфортної сфери батьківського піклування та впливу. Батьки ж інколи, турбуючись про безпеку дітей, надаючи лише тепло родинного дому і не навчаючи їх самостійно долати труднощі, обмежують їхні можливості ознайомлення зі світом, а слідом – і реалізації в ньому. Якщо діти в сприятливому для розвитку родинному середовищі не набули досвіду подолання маленьких перешкод (попередньо завбачливо усунених турботливою батьківською рукою), тоді в дорослому віці навіть посильні для них труднощі виростають перед ними нездоланими перешкодами. У

здійсненні соціалізації дитини мудрість батьків полягає в балансуванні між їх активною і пасивною позиціями [5, 43-44] в процесі набуття дитиною правових навичок соціального життя

За останні десятиріччя виникли помітні зміни у трактовці відповідальності держави за таке порушення прав людини, яким є домашнє насильство. Раніше відповідальність за домашнє насильство не покладалась на державу завдяки тому, що виконавцем є приватна особа; вважалося, що держава відповідає тільки за дії своїх офіційних представників. Завдяки постійним зусиллям громадських правозахисних організацій ця точка зору поступово відходить у минуле. В основу нового підходу покладено два основних принципи міжнародного прав – заборона співучасті держави у порушенні прав людини та право на рівний захист незалежно від статі, расової приналежності, релігії тощо [6; 24]. Принципи заборони співучасті держави передбачають відповідальність держави не тільки за дії, але й за бездіяльність зі сторони уповноважених осіб. Згідно цих принципів, на уряди держав потрібно покласти відповідальність за систематичну нездатність попереджувати та карати за визначені типи правопорушень, особливо пов'язаних із домашнім насильством. Домашнє насильство є порушенням багатьох міжнародно-визнаних прав людини, які повинні відстоюватись та захищатись державою: право не бути об'єктом знущань та жорстокого, нелюдського або принизливого поводження, права на життя та фізичну недоторканість, право на однаковий захист з боку закону та свободу від дискримінації за статевою або іншою ознакою. Згідно принципу рівного захисту держава повинна надавати чоловікам та жінкам рівні можливості по захисту своїх прав [там само, 24-25]. Розділ IV Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-1005 рр. статтею 50 передбачено “З метою попередження негативних проявів серед неповнолітніх, у тому числі п'янства, наркоманії, безнаглядності та бездомності дітей, забезпечення виявлення дітей, які жебракують, здійснюють злочини або стали жертвами злочинної діяльності дорослих; для проведення профілактичних операцій” [9]. Однією із актуальних проблем допомоги жінкам, що постраждали від насилля, є організація спеціальних притулків, де б жінка могла знаходитися певний час. На сьогодні в Україні існує три подібних притулки – у Києві, Харкові та Одесі. До такого притулку жінка може переселитися разом зі своїми дітьми на декілька місяців, поки вона не влаштується на роботу та не зможе знайти інше помешкання [6; 32].

Науковцями Українського інституту соціальних досліджень (Л. С. Волинець, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та іншими) пропонується для батьків “Сім правил” виховання дитини:

1) покарання не повинно шкодити здоров'ю – ані фізичному, ані

психічному. Більше того, покарання має бути корисним;

2) якщо є сумніви щодо покарання, не карайте, навіть якщо Ви зрозуміли, що занадто м'які, довірливі та нерішучі. Ніякої “профілактики”, жодних покарань “про всяк випадок”;

3) за одноразовий вчинок – одне покарання. Навіть якщо поганих вчинків скоєно водночас декілька, покарання може бути суворим, але тільки одне за всі відразу, а не по одному за кожний вчинок; покарання – не за рахунок любові. Що б не трапалося, не позбавляйте дитини заслуженої похвали й нагороди. Ніколи не відбирайте подарованого Вами чи будь-ким. Можна відмінити покарання, навіть якщо дитина завинила, але сьогодні ж допомогла хворому, захистила слабкого. Не заважайте дитині бути різною;

4) термін давності. Краще не карати, ніж карати із запізненням;

5) покарали – пробачили. Інцидент вичерпано. Сторінку перегорнуто. Про старі гріхи – ані слова. Не заважайте розпочати життя спочатку;

6) без приниження. Щоб там не сталося, якою б не була провина, покарання не повинно сприйматися дитиною як Ваша перемога над її слабкістю, як приниження. Якщо дитина вважає, що Ви несправедливі, дія покарання буде зворотною;

7) дитина не повинна боятися покарання. Дитина має боятися не Вашого гніву, а Вашої образи [19; 89-90].

Найбільш розповсюдженим у судовій практиці є позбавлення батьківських прав тих батьків, які негативно впливають на дітей внаслідок свого аморальної, анти суспільної поведінки – хронічних алкоголіків, наркоманів, токсикоманів. У таких випадках, навіть якщо батьки і не здійснюють будь-яких негативних дій по відношенню до своїх дітей, але їх особисте життя – п'янство, розпуста, паразитичний стиль життя не підтримують нормальне виховання дитини, але і несуть у собі реальну загрозу їх моральності, вони можуть бути позбавлені батьківських прав. Тим більше, що подібна поведінка батьків часто підштовхує падіння моралі дитини [6, 49]. На жаль, діти таких батьків, що позбавлені своїх прав, найчастіше передаються до інтернатних установ. Соціально-правове виховання таких дітей потребує від соціальних педагогів певних фахових навичок.

Потреба дитини у спілкуванні із дорослими, залежність емоційного благополуччя дитини від ставлення до неї дорослих визначають, чому вихованці інтернату прагнуть стосунків, максимально наближених до сімейних. В уяві дітей цінність сім'ї та сімейного оточення за умови дефіциту спілкування з дорослими особливо підвищується. Втративши емоційний контакт з близькими людьми, діти навіть ідеалізують сімейні стосунки батьківської родини. За результатами дослідження, проведеного

Українським інститутом соціальних досліджень в інтернатних установах міст Києва та Одеси, 80% дітей-вихованців інтернатних закладів пам'ятають, як вони жили у рідних сім'ях, оцінюють взаємостосунки в них як "гарні" та "задовільні", і лише 9% з них – на рівні "погано" і навіть "дуже погано" [13, 6-7].

Негативні наслідки формування соціально-рольових функцій вихованців інтернатів пов'язані перш за все з тим, що діти практично позбавлені можливості спостерігати і брати безпосередню участь у сімейно-побутових стосунках. Як доводить практика, випускники дитячих закладів інтернатного типу зазнають великих труднощів у створенні власної сім'ї та її збереженні. Дослідження А. М. Прихожан та Н. Н. Толстих підтверджують, що їм складно налагодити повноцінні стосунки у батьківській родині чоловіка чи дружини, що нерідко призводить до розлучення. Здебільшого вони створюють сім'ї між собою, зберігаючи звичку жити разом, поряд з людиною, яку знали раніше [там само, 7].

В Україні втрачені традиції багатодітності. Все більше сімей обмежуються народженням лише однієї дитини. Зберігається тенденція до підвищення частки позашлюбних дітей в загальній кількості народжених. Негативно впливають на народжуваність зменшення кількості шлюбів і збільшення кількості розлучень. Відносно високий рівень народжуваності (понад 12 народжень на 1000 жителів) залишається в західних областях – Рівненській, Закарпатській, Волинській, Івано-Франківській і Чернівецькій. Водночас в східних областях (Донецькій, Луганській, Харківській) і в місті Києві показники народжуваності були найнижчими і становили 7-7,6 новонароджених на 1000 чоловік населення [17; 23].

Спосіб життя сім'ї в основному обумовлює і спосіб життя дітей. Чисельні дослідження свідчать, що сімейні конфлікти між самими батьками, батьками та дітьми, застосування фізичних покарань, нерозуміння батьками дітей, відсутність батьківської уваги, підтримки дитини, – все це стає причиною того, що процес становлення особистості підлітка проходив тяжче, ніж звичайно.

Заслуговує на увагу досвід роботи Севастопольського міського центру ССМ, при якому створено програму "Виїзний консультативний пункт", яка розрахована на підтримку молоді, що проживає поблизу м. Севастополя. На базі відділу реалізації соціальних програм та підтримки громадських ініціатив Херсонського обласного центру ССМ діє спеціалізована соціальна служба "Пошта довіри", і мешканці сіл та районів можуть одержати консультацію з будь-яких проблем. Активно працюють виїзні консультпункти у Донецькій області, охоплюючи різні верстви сільського населення, зокрема молоді сім'ї, групи ризику з метою профілактики

правопорушень [7; 4] тощо. Широкого розвитку набуває клубна робота, яка завжди приваблює молодь. При центрах соціальних служб для молоді діють 28 клубних об'єднань із різними видами діяльності, де соціальні педагоги мають можливість працювати з дітьми протягом тривалого часу і проводити з ними тематичні диспути, конкурси, вікторини, читати лекції. Це клуби сімейного виховання для дівчат, основним завданням яких є надання комплексу психолого-педагогічних, медичних, правових знань та розвиток навичок, необхідних для створення здорової, міцної сім'ї, допомога у становленні особистості майбутньої жінки, дружини, матері. Ця структура за умов відповідної підготовки власних спеціалістів може стати базовою, про що переконливо свідчить практика роботи Одеської, Харківської обласних ЦССМ, соціальної служби для молоді Залізничного району м. Києва [20; 66].

Загальновідомо, що батьки для різних груп підлітків та молоді є одним із основних джерел інформації з багатьох питань. Крім того, саме до батьків, у першу чергу, звертаються молоді люди зі своїми проблемами та труднощами. У важкій ситуації діти очікують від батьків порад та допомоги з різноманітних проблем, тому досить часто батькам доводиться виконувати функції не лише дорослих друзів та вчителів, а й психолога, лікаря, довідкового бюро та „швидкої допомоги” [8; 46].

Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що у сім'ї, де довіряють один одному, де є турбота, теплота та щирість у стосунках, повага до інтересів та запитів, де намагаються раціонально вирішувати всі проблемні ситуації, де кожен відчуває себе рівноправним членом сімейного колективу, де існує єдність батьківських вимог до дитини, де діти і дорослі відчувають себе захищеними, де вони знаходять розуміння і підтримку, там з сім'єю пов'язуються найсвітліші, найрадісніші почуття [12; 60].

Така сім'я створює позитивний емоційний комфорт, рятує дитину від нервових перевантажень. У таких сім'ях діти краще навчаються, у них краще розвинуті такі якості, як доброзичливість, милосердя, співчуття, чесність, доброта, колективізм, толерантність, вони стають добрими товаришами та друзями, мають тверді моральні установки та ін. У таких сім'ях поважають батьків. Тому батькам слід усвідомити, що успішність сімейного виховання, в першу чергу, залежить від сімейного мікроклімату, міцної внутрішньої основи, взаємоповаги та взаєморозуміння між усіма членами сім'ї [12; 60]. Саме в цьому плані видатний педагог В. О. Сухомлинський наголошував: “У хорошій сім'ї, де батько і мати живуть у злагоді, де панують тонкі відносини чутливості до слова, до думки і почуття, до погляду і найменшого відтінку настрою, відносини добра, злагоді, взаємної поваги батьків, – перед дитиною якраз і розкривається все

те, на чому утверджується її віра в людську красу, її душевний спосіб рівноваги” [21; 537-538].

Враховуючи, що права дітей стосуються їх особисто в першу чергу, більшість опитаних Інститутом соціальних досліджень підлітків (68%) вважають, що діти повинні брати участь у розробці законів. Із збільшенням віку дітей та чим старший клас, до якого вони ходять, зростає питома вага тих, хто схильний вважати за необхідне безпосередню участь дітей у процесі творення законів про їх права [4; 47].

Моніторинг Інституту соціальних досліджень показує, що зазначаючи відсутні права, підлітки роблять наголос на матеріальній складовій – право на гроші, на матеріальне забезпечення; право на безкоштовну освіту; право на безкоштовне лікування; право на безкоштовний проїзд до 18 років; право на кишенькові гроші; право на безкоштовне відвідування культурно-масових закладів, атракціонів, цирку; право на безкоштовний одяг. До цього ще можна додати право на житло, на майно. І ще одну групу проблем, яку можна виділити серед тих питань, що не вирішуються існуючим законодавством, становлять проблеми позаобов’язковим шкільним життям, а саме – навчатися у музичних школах, школах мистецтв, право на творчість. Це знов-таки підтверджує, що незважаючи на нормативне визначення основних прав дитини, в реальному житті є багато проблем щодо їх виконання [там само, 47-48]. Ось як розподілились відповіді на запитання “На твою думку, чи забезпечують закони України такі права дитини?” у відсотках подано у таблиці:

Т а б л и ц я

Забезпеченість законодавством України прав дітей (на думку дітей)

<i>Назва права</i>	<i>Думаю, що так</i>	<i>Думаю, що ні</i>	<i>Важко відповісти</i>
Право на охорону здоров’я	77	10	13
Право на освіту	77	9	124
Право на нормальне забезпечене життя	62	18	20
Право на життя у безпеці	59	20	21
Право на роботу	58	18	24
Право на виховання у сім’ї	55	20	25
Право на захист від жорстокого поводження з дітьми	53	17	30

Отримані результати показують, що найбільшою проблемою є матеріальне забезпечення [там само, 47-48].

Звичайно, успіх соціального застосування методів правовиховного впливу батьків залежить також від авторитету батьків: їх моральних якостей, їх особистості, інтересів, ставлення до праці, до життя. Готовність до взаємодії, чуйність, справедливість, доброзичливість батьків до оточуючих сприяють зміцненню батьківського авторитету. Тобто важливого значення тут набуває особистий приклад батьків. Не можна від дитини вимагати прояву якихось якостей, якщо батьки самі не дотримуються своїх вимог. Будуть чесними і правдивими діти там, де батьки підкріплюють слова власними відповідними вчинками. Негативні якості та вчинки батьків глибоко вражають дітей і цього вони ніколи їм не пробачають [12; 61].

Навчити дитину теоретично усвідомити, що таке сім'я, сімейні стосунки неможливо, це почуття закладено в дитині, але воно не може розвинути, якщо дитина перебуває поза сім'єю. Коли дитина потрапляє в родину, вона відразу відчуває ставлення до себе з боку оточуючих, і сама вимушена вступати у звичайні сімейні стосунки. Лише за такої умови можливе пробудження в дитині закладених природних потреб та навичок до сімейного життя. І тоді спрацьовує механізм вирішення одного із завдань – соціальна адаптація дитини до сімейного життя. Соціальна адаптація у вузькому розуміння передбачає всебічний розвиток дитячої індивідуальності, формування її особистісного “Я”, позитивного досвіду сімейної взаємодії, що стане згодом психологічною основою для створення власної повноцінної сім'ї [14; 43].

Отже, становлення ринкової економіки змінило співвідношення джерел забезпечення життя та виховання дітей. Відповідальність за їх виховання в наш час значною мірою покладено на батьків, а державні органи, що повинні надавати допомогу сім'ї у вихованні дітей, не справляються зі своїми функціями. Тому, безперечно, у такій ситуації значно зростає роль сім'ї у життєзабезпеченні та вихованні дітей, у навчанні їх право виховним нормам соціального співжиття. І якщо батьки не справляються із цим завданням, то допомогти їм у цьому питанні можуть соціальні педагоги, які повинні вміти проконсультувати з будь-якої правової норми.

Подальшими розвідками наукових досліджень у даному напрямку можуть бути: виявлення нових напрямків соціальної освітньо-правовиховної роботи з сім'ями; особливості правовиховної роботи з умовно засудженими підлітками; аналіз стану соціальної освітньо-правової діяльності у позашкільних навчальних закладах тощо.

Л і т е р а т у р а :

1. Газета Святошинські вісті. Січень, 2005, № 1.
2. Буянов М.И. Ребенку нужна родительская Любовь. – М.: Знание, 1984.
3. Виховання дітей з особливими потребами в сім'ї. Упорядник І. Б. Іванова. – Київ: УДЦССМ, 1998. – 85 с.

4. Вихованці інтернатів про себе і своє життя/ О. М. Балакірева (кер. авт. кол., О. О. Яременко, Н. П. Дудар та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – Кн. 1. – 134 с.
5. Дитина в прийомній сім'ї: Нотатки психолога/ Г. М. Бевз, І. В. Пеша. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 101 с.
6. Дмитренко Н.И., Тропин Н.В., Власов П.А. Предотвращение домашнего насилия: Методические рекомендации. – Днепропетровск: Днепропетровский юридический институт МВД Украины, 2001. – 60 с.
7. З досвіду роботи центрів соціальних служб для молоді в сільській місцевості // За загальною редакцією С. В. Толстоухової, І. М. Пінчук. – К.: УДЦССМ, 2000. – 52 с.
8. Капська А.Й., Карпенко О.Г., Лук'янова Н.Л., Підлісна Н.Б. Деякі аспекти профілактики тютюнопаління серед школярів (методичні рекомендації для шкільних психологів та класних керівників). – К.: (ЧП "Європрінт"), 2001 р. – 56 с.
9. Комплексная программа профилактики преступности на 2001-2005 гг., утвержденная Указом Президента Украины от 25 декабря 2000 г. № 1376/2000.
10. Конвенція ООН про права дитини. – К.: АТ "Видавництво "Столиця", 1997. – С. 15.
11. Матвієнко О.В. Основи виховання моралі у молодших школярів. – К.: Стилос, 1999. – 232 с.
12. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н. М. Комарова (керівник авт. кол.), Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін. – К.: Видавництво, 1999. – 103 с.
13. Методичний посібник по проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з питань підбору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків / О. О. Яременко (керівник авт. кол.), Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 128 с.
14. Наша сім'я (Методичні рекомендації прийомним батькам)/ Н. М. Комарова (керівник авт. кол.), Г. М. Бевз, Л. С. Волинець, З. Г. Зайцева та ін. – К.: Видавництво, 1999. – 80 с.
15. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / За редакцією проф. А. Й. Капської. – К.: Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України. 2003. – 260 с.
16. Постовий В.Г. Тенденції виховання дітей і молоді в сучасній українській сім'ї. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. Науково-методичний журнал. № 3, 2003 (липень-вересень). – 190 с. – С. 20-26.
17. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду: Наукова доповідь. – К.: АТ „Видавництво "Столиця", 1997. – 168 с.
18. Родинна педагогіка: Навчально-метод. посібник/ А. А. Марушкевич, В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексеєнко та ін. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
19. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: Навч.-метод. посіб./ Автор. кол.: Л. С. Волинець, А. Й. Капська, Н. М. Комарова, І. В. Пеша, Г. М. Бевз, Л. В. Долинська, О. О. Яременко. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 127 с.
20. Створення та функціонування прийомних сімей: Навчальний посібник для державних службовців/ О. О. Яременко (Керівник авт. кол.), Н. М. Комарова, Л. С. Волинець, І. В. Пеша. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 128 с.
21. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю: Твори. В 4 т. – К.: Рад. школа, 1986. – Т.2. – С. 537-538.

А н н о т а ц и я

В статтє рассматриваются проблемы, возникающие в семьях в связи с воспитанием у детей социально-правомерного поведения и деятельность социального педагога в помощи такой семье.